

Dalis Dalios

GINTARĖ BERNOTIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

gintare.bernotiene@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4706-3987>

Valentinas Sventickas, *Dalios Grinkevičiūtės dalia*: monografija. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2022, ISBN 978-609-480-346-8

Daliai Grinkevičiūtei, jos asmenybei ir liudijimams apie lietuvių tremtį į Sibirą skirta Valentino Sventicko monografija ir Justino Lingio dokumentinis filmas „Daktarė Dalia Grinkevičiūtė“ yra svarbiausi 2022 m. pasirodę šios tematikos darbai, reikšmingumu pranokstantys net tarptautinio projekto „Kauņas – 2022 m. Europos kultūros sostinė“ skardą – Maironio lietuvių literatūros muziejaus ir partnerių parengtą Grinkevičiūtei dedikuotą parodą „Kambariai. Įveikti atstumai“. Sventicko monografija lig šiol yra vienintelis platesnis literatūrologinis Grinkevičiūtės palikimo tyrimas (pirmąją 1997 m. atskiru leidiniu išėjusią Dalios Grinkevičiūtės knygą *Lietuviai prie Laptevų jūros* daugiau nei dvidešimties puslapių įžanga palydėjo Viktorija Daujotytė). Svarstymuose apie ją privalu minėti ir gretutinius kūrybinius projektus, teikiančius progą platesniame nei literatūros bare žvalgyti Grinkevičiūtės palikimo istorijos, jo recepcijos ir reikšmės lietuvių dvasinei kultūrai, kaip taikliai įvertinta Daujotytės (Daujotytė, 7), poslinkius. Juk per tiek metų išsiaiškinta naujų faktų, be to, spėriai mažta gyvųjų liudininkų, bendraamžių, tiesiogiai prisilietusių prie Grinkevičiūtės palikimo ir likimo.

Laukdama išleidžiamos knygos džiaugiasi, jog darbo ėmėsi būtent Sventickas, pats tremtinys, patyręs leidėjas ir redaktorius, išmanantis šios srities kazuusus, pažįstantis (pažinojęs) Grinkevičiūtės rašytinio palikimo rengėjus. Labiausiai intrigavo, ar šioje knygoje bus užfiksuotos kultūros žmonių reakcijos ir Grinkevičiūtės liudijimo vertinimai – tai, ką vadiname recepcija, ir ko, iš naujo

apibrėžiant šio kultūros teksto svarbą, šiuolaikiniuose tyrimuose labiausiai stinga. Monografijos autorius ne vieną jų turėjo būti girdėjęs pats. Šie dalykai, regis, garantavo, kad prie tyrinėjamos medžiagos bus prisiliesta subtiliai, turint, su kuo palyginti. Ir užrašyta lengvai skaitomai, santūriai, dalykiškai glaustai.

Lietuvos rašytojų sąjungos leidykloje išleista *Dalios Grinkevičiūtės dalia* patitinka santūriu rusvos, kaip sovietmečio kanceliariinių bylų, spalvos viršeliu su portretine 1958 m. iš tremties grįžusios Grinkevičiūtės nuotrauka. Išoriškai kukliame, tačiau dokumentiškai raiškiamame aukštų parengimo standartų leidinyje publikuojamos retos, iki šiol platesnėje kultūros apytakoje nefunkcionavusios nuotraukos – 1991 m. atrasto pirmojo atsiminimų rankraščio, įskaitinės Grinkevičiūtės bylos, jos 1976 m. laiškas Justui Paleckiui, Grinkevičių šeimos ir motinos perlaidojimo 1962 m. nuotraukos, dokumentai iš Lietuvos ypatingojo archyvo, Lietuvos nacionalinio muziejaus, Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus rinkinių, kitomis kalbomis išleistų Grinkevičiūtės atsiminimų viršeliai, dvikalbio 1981 m. JAV išleisto dokumentų rinkinio *Lietuviai Sibire* viršelio nuotrauka.

Vos pradėjusi skaityti nustebau – įprastą monografijose objektyvumą sudrumstė knygos atsklandos, trumpučio skirsnelio „Vagone“, pastraipa su pirmajame sakinyje praskleistu užmojo parašyti apie Dalią stimuliu. Tuo, kuo neįmanoma suabejoti, bet ir neįmanoma verifikuoti, – užfiksuotu atminties blyksniu. Vizija tai ar tikrovė – „Vagone, trinksinčiame iš Sibiro link Lietuvos, tarp daugybės visokiausių žmonių vaikas matė gražaus liūdno veido merginą ar moterį“ (13)? Tolimi laikai susijungia – nebe aštuonmetis, o jau suaugęs, Grinkevičiūtės žvilgsnį Sventickas atpažįsta iš nuotraukos, pamatytos rengiant jos atsiminimų knygą *Lietuviai prie Laptevų jūros*. Prisimenamas jos žvilgsnio tikrumas ir jėga, juntama biliūniško jautrumo tonacija. Ar dalykiniam tyrimui, į kurį tuoj bus pasinerta, reikalinga tokia įžanga? Tik tokia ir tereikalinga, kad iš pat pradžių patvirtintų prisiimtą tyrimo atsiradimo ir empatiško Dalios Grinkevičiūtės likimo permąstymo būtinybę. Kad Sventickas galėjo patirti pranašiską regėjimą, supras tie, kurie bent kartą pasijuto esą įpareigoti savo gyvenimo aplinkybių. Toje pat pastraipoje jis tęsia: „Aplink daug vyrų, Daug rusiškų ir ne tik rusiškų žodžių, sunkiai valdomų gestų. Bet jos veide parašyta: Nelieskite“ (13). Kad tai ne tik įstrigęs vaizdas, bet ir viena iš likimo mįslių, į kurią išsižiūri autorius, paaiškėja vėliau.

Sventickas tyrimą organizuoja pagal aktualius klausimus, kurie gali kilti besidomintiems Grinkevičiūte, numanomai – jaunesniajai kartai. Biografija, kas

kada rašyta ir spausdinta, fakto literatūra, kontekstai, leidėjo liudijimai, nepatogūs klausimai – šie išvardyti skyrelių pavadinimai (o ir kiti) rodo, kad pagrindinis autoriaus uždavinys monografijoje yra sutelkti ir suglaudinti, kas jau yra žinoma ir patikslinta apie Grinkevičiūtę, jos atsiminimų reikšmingumą ir sklaidą, praskaidrinti skirtingų atsiminimų variantų atsiradimo, publikavimo, cirkuliuavimo aplinkybes, pateikti aiškų ir chronologiškai nuoseklų pasakojimą, kuriame jos biograma po lūžio – tremties ir išlikimo – vis aiškiau pasirodo esanti priklausoma nuo prisiimtų gyvenimo misijos – beatodairiško siekio paliudyti.

Kaip pagrindiniais biografijos šaltiniais Sventickas remiasi Viktorijos Daujotytės įvadu (psichologiniu Dalios charakterio etudu „Ugnis maiše“ iš knygos *Lietuviai prie Laptevų jūros*), mokytojos Aldonos Šulskytės, 1974 m. Grinkevičiūtę priėmusios gyventi savo mažame butelyje Laukuvoje ir tapusios artima jos bičiule, atsiminimais bei Pranės Grinkevičienės sesers dukros Dalios Kotrynos Baliutavičienės biografine apybraiža *Dalia* (Baliutavičienė 2017). Keista, kad patyrusio leidėjo akis neužfiksuoja, jog pastarojoje knygoje Daujotytės įvadas naudojamas kaip Grinkevičiūtės biografijos pateikimo rėmas, yra daug teksto sutapčių. Šį klausimą Sventickas apeina vengdamas nepatogios situacijos, o gal – kad išsaugotų aiškią savojo pasakojimo liniją¹.

Panašių lakūnų yra ir daugiau. Pvz., biografijos dalyje Sventickas glaustai pasakoja, kaip Grinkevičiūtei pavyko antrąjį atsiminimų variantą, rašytą rusų kalba, 1976 m. perduoti akademikui Andrejui Sacharovui, tačiau, rašydamas apie 1987 m. jos vizitą pas Justiną Marcinkevičių, atskleidžia tik dalį žinomų aplinkybių: pabrėžia, jog į Vilnių sunkiai serganti Grinkevičiūtė vyko vildamasi, kad gerbiamas, garsus ir įtakingas poetas jos liudijimui praskins kelią, tačiau nutyli skaudų nusivylimą, jog laukto ryžto, priešingai nei Andrejus Sacharovas, Marcinkevičius neparodė – perskaitė, kai ką sau pasižymėjo ir rankraštį jai grąžino. Grįžusi Laukuvon Šulskytei ji su ašaromis pasakiusi – „netekau poeto“.

1 Svarbu paminėti, kad Baliutavičienės knygos pristatymo Maironio lietuvių literatūros muziejaus metu po oficialių kalbų prie manęs priėjusi Grinkevičių šeimą pažinojusi Lina Abromaitytė-Malinauskienė (g. 1936 m.) su ašaromis akyse dėstė, jog Grinkevičiūtės pusseserė Dalia Kotryna Baliutavičienė atsiminimuose nutylėjo tai, kaip Grinkevičiūtė, atleista iš darbo Laukuvoje, negaudama pensijos ir stokodama lėšų pragyventi, buvo atvažiavusi į Kauną pas Grinkevičienės seserį Bronę Simanonienę ir jos dukrą Dalią Baliutavičienę prašytis pagalbos ir materialinės paramos, tačiau jų šeimos buvo atstumta kaip pavojingas asmuo. Tą patį Lina Abromaitytė-Malinauskienė patvirtino pokalbio metu 2023 m. gegužę (autorės archyvas, 2023 05 11).

Šis epizodas esmingas, nes iškalbiai byloja apie žūtbutinį Grinkevičiūtės ryžtą² ir teikia progą palyginti Marcinkevičiaus ir Kazio Sajos bei Zitos Gražinos Mažeikaitės–Sajienės elgseną (su Saja, lestinumo ribas pjesėse išbandančiu autoriumi, Grinkevičiūtė bendravo nuo 1965 m. – iš pradžių laiškais, vėliau – ir atviriau asmeniškai) bei pastarųjų drąsą dauginant ir platinant jiems patikėtą Grinkevičiūtės rankraštį (monografijoje paminėta, jog savais kanalais Grinkevičiūtės mašinraštį išplatino ir pogrindžio leidėjas Domas Akstinas – cirkuliuo 20, o vėliau ir daugiau jo egzempliorių). Kodėl šio pačiai Grikevičiūtei buvusio labai svarbaus fakto nemini Sventickas, suvokti nėra paprasta. Juk, viena vertus, jis skiria dėmesio sovietmečiui apibūdinti – istorinių aplinkybių, nužmoginimo ir priešinimosi režimui faktologija knygoje išsami, taikliai apibrėžta ir Grinkevičiūtės atsiminimų svarba:

[š]iandieninės Lietuvos skaitytojams, jau turintiems vėliau spausdintų žinių apie tremties realijas, to pasakojimo ir jo publikacijos 1988 metais įspūdį sunku paaiškinti. Tegalima pasakyti, kad *tada tai buvo vienas svarbiausių okupacijos ir okupantų veiklos būdo paliudijimų* [kursyvas mano – GB]. Ir kad viskas paliudyta autentiška literatūros kalba, kurios vėliau spausdintieji pasakojimai nepranoko (52).

Neaišku, kodėl autorius pasirinko ignoruoti patikimus ir gerai žinomus skirtingų žmonių – Šulskytės ir gydytojos Adolfinos Apolonijos Striaukienės – pasakojimus, užfiksuotus ir minėtame Lingio filme, jau senokai cirkuliuojančius kultūrinėje atmintyje. Spėju, jog šis faktas 1997 m., rašant įvadą *Lietuviai prie Laptevų jūros* leidimui, buvo žinomas ir Daujotytei – įvade ji mini Marcinkevičiui Grinkevičiūtės tąsyk perduotus vyskupo Motiejaus Valančiaus daiktus – cukrinę ir lėkštę, prieš mirtį jai perduotus globotos Valančiaus sesers anūkės, kurie ir buvo formali Grinkevičiūtės vizito pas poetą priežastis.

Į su Grinkevičiūtės liudijimu susijusią tikrumo, tiesos nedalumo problemą nukreipta ir monografijoje minima Tomo Venclovos reakcija JAV leistame *Drauge*, kai 1988 m. gegužę *Literatūroje ir mene* buvo paskelbtas Justino Mar-

2 Kad Grinkevičiūtė savojo tikslo siekė beatodairiškai, nepaisydama galimų persekiojimų, atskleidžia ir tokia detalė: kad tik jos parašytas tekstas išeitų į viešumą, apie 1976–1978 m. ji kreipėsi į Trofimovsko tremtinį Antaną Daniliauską, tikėdamasi, kad jis, būdamas LTSR Mokslų akademijai priklausiusio Istorijos instituto etnografijos sektoriaus mokslinis bendradarbis (sektoriaus vadovė – Angelina Vyšniauskaitė) ir apgynęs šios srities disertaciją, padės išleisti atsiminimus.

cinkevičiaus straipsnis „Reabilituota – 1970 metais“ su Grinkevičiūtės liudijimo ištraukomis. Venclova ne tik įvertino jos liudijimo reikšmę („Labai reikšminga, kad Lietuvos visuomenė pagaliau sužinojo apie Dalios Grinkevičiūtės tekstą, kuris tikriausiai yra svarbesnis už visus eilėraščius, straipsnius, dramas, romanus, bet kada lietuviškai parašytus“, Venclova, 1988), bet ir pasuko temą jam asmeniškai svarbiu kampu („Vakaruose paskelbtame tekste randame, kad Dalia Grinkevičiūtė buvo verbuojama į tarybinio saugumo agentus, bet atsispyrė tai pagundai, kuriai, deja, neatsispyrė daugelis mūsų kultūrininkų ir eilinių piliečių“, Venclova, 1988). Insinuacijos Marcinkevičiui čia perregimos, o plačiau visuomenei jos taps suprantamos vėliau, išskendtos Vytauto Matulevičiaus LTV laidoje „Krantas“, ir Sventickas bus iš tų, kurie laikysis Marcinkevičiaus pusėje – kaip matyti, iki pat šių dienų. Epizodas apie buvusio adoracinio Grinkevičiūtės santykio su Marcinkevičiumi subyrėjimą turėjo būti jai skaudus (Daujotytė rašė – Grinkevičiūtė „[i]š savo kartos poetų išskyrė Justiną Marcinkevičių, vadino jį Karaliumi“, Daujotytė, 1997, 19), tačiau šio fakto nutylėjimas 2022 m. brėžiant Grinkevičiūtės biografijos liniją rodo, kokia gaji buvo ir kaip išmoningai veikė (ir tebeveikia) amnezinė taktika, pasiekianti reikšmių persvarstymo lauką jau Nepriklausomybės laiku. Kad nesiryžta visai tiesai, arba, švelniau tariant, bent tiesai „pagal Dalią“, – etinės dimensijos šio tyrimo trūkumas, primenantis ankstesnį, 1997 m., kompromisą – sutikimą neminėti sovietinių veikėjų pavardžių, kurias rankraštyje „Gimtojoj žemėj“ sąmoningai yra įrašiusi Grinkevičiūtė.

Monografijos skirsnyje „Leidėjo liudijimai“ Sventickas aprašo šio pirmojo Grinkevičiūtės atsiminimų *Lietuviai prie Laptevų jūros* leidimo parengimo aplinkybes, išvardija „veiksmo dalyvi[us]“ – įvadą parašiusią Viktoriją Daujotytę, redaktorių, redakcinių pastabų autorių Vytautą Girdzijauską, knygos sudarytoją Aldoną Šulskytę („iš tiesų – kai kurių tekstų teikėj[a]“, 53) ir brolijos „Lapteviečiai“ pirmininką Joną Markauską, kuris Grinkevičiūtės „Gimtojoj žemėj“ rankraštį gavo 1997 m. per tarpininkus iš Paryžiuje gyvenusio jos pusbrolio dailininko Vitalijaus Stacinskio ir perdavė jį Rašytojų sąjungos leidyklai (54), tačiau nuo tolesnių svarstymų leidžiant atsiminimus liko nušalintas. Sventickas pažymi – „veiksmas vyko labai sparčiai“ (71), derybos su Šulskyte, kaip Grinkevičiūtės autorinių teisių paveldėtoja ir kai kurių fragmentų bendraautore, buvo audringos, tačiau nesėkmingos – Šulskytės valia nusvėrė, jog konkretūs Laukuvos periodo įvykiai, t. y. Grinkevičiūtės, kaip gydytojos, sabotavimas ir persekiojimas, liko tik įvardyti, o juos organizavusių ir vykdžiusių personalijos –

užmaskuotos. Ką nuo savęs apie šią sudėtingą, tačiau ne mažiau nei tremties liudijimai svarbią situaciją prideda Sventickas? Tik patvirtinimą, kad „[r]edaktorius ir leidykla turėjo taikingai sutarti su autorinių teisių paveldėtoja“ (71), nors biografijos skirsnyje šį tarpinį apibūdina taikliai: „Gdytoja turėjo išgyventi aukščiausio lygio psichologinį terorą – šmeižtą, melą, nepagrįstus kaltinimus [...]. Jautėsi nuolat sekama“ (21). Galima būtų manyti, kad būdingoji Sventicko stiliaus savybė – nekartoti akivaizdžių dalykų – sulaiko jį nuo platesnio komentavimo ir aiškesnio vertinimo, tačiau vis tiek maga klausti, ar jam, įsitraukusiam į Grinkevičiūtės palikimo ir likimo persvarstymą, neparūpo, kodėl Šulskytės nuostata dėl pavardžių nebuvo kvestionuota net po jos mirties, rengiant 2021 m. leidimą. Ironija, kita Sventicko stiliaus ypatybė, matyti aukščiau cituotame fragmente, kai, vardydamas faktinius redakcinės kolegijos narius, juos pavadina „veiksmo dalyviais“, po šiuo eufemizmu susklausdamas sudėtingą derybinę situaciją dėl saugumiečių pavardžių viešinimo.

Domėjėsi Grinkevičiūtės liudijimų parašymo ir publikavimo istorija žino, kokia ji raizgi ir komplikuota. Didžiulis šios monografijos privalumas – kad joje išžvalgyti muziejų, bibliotekų fonduose pakiloti turimi 1991 m. atrasto pirminio 1949–1950 m. rankraščio ir vėlesnių mašinraščių originalai, pirmosios ištraukų publikacijos – 1979 m. Paryžiuje leistame rusų disidentų žurnale *Память*, kunigo Juozo Prunskio paruoštame dokumentų rinkinyje *Lietuviai Sibire* ir vėlesni fragmentų vertimai, pasirodę lietuvių išeivių pastangomis JAV, Australijoje. Labai glaustai papasakota, kodėl būta tiek skirtingų variantų, kokios jų sukūrimo ir bandymų prasiskverbti į viešumą aplinkybės. Sventickas išryškina Grinkevičiūtės pilietinio ryžto liudyti riziką – kirtimąsi su valdžios organais, ne vieną aukščiausiems SSRS pareigūnams rašytą laišką, jos ketinimą emigruoti. Palyginti ir aptarti visi Atgimimo metų oficialiojoje ir laisvoje spaudoje lietuvių ir rusų kalbomis publikuoti Grinkevičiūtės tekstai, jų įvedimas į mokyklinės programas, parengti leidimai anglų, rusų, prancūzų kalbomis, komplikuoti, ne visada sėkmingi mėginimai lietuvių tremčių istorija sudominti auditoriją tarptautinėse knygų mugėse ir tik per pastaruosius penketą metų gyviau siūbtelėjusi vertimų banga. Ši nemenko bibliografinio įdirbio reikalaujanti tyrimo dalis išsami, ji padeda susivokti, kokių institucijų ir bendrijų (greta Lietuvos rašytojų sąjungos – brolija „Lapteviečiai“ ir Lietuvos kultūros institutas) pastangomis ir kokiais tikslais buvo stengiamasi pasaulyje garsinti Grinkevičiūtės kūrybą. Monografijoje dažniau svarstoma apie kūrybos vertę, tačiau pasakytina, jog

svarus Grinkevičiūtės palikimas nesyk buvo pasitelktas siekiant politinių tikslų, pvz., leidinys *Lietuviai Arkyje* lietuvių, anglų, rusų kalbomis buvo išleistas kaip dokumentinė medžiaga 2000 m. Vilniuje vykusiam tarptautiniam kongresui komunizmo nusikaltimams įvertinti; išlikusių kitų Laptevų jūros tremtinių biografiniai pasakojimai, dokumentuoti Yad Vashem Holokausto tyrimų centre, yra pasiekiami šios atminties studijų institucijos archyve. Liudijimo aspektas kaskart aktualesnis tapdavo vykstant naujiems geopolitiniams lūžiams, dabar – ir genocidą išgyvenant Ukrainai.

Atsižvelgdamas, kad rašo jaunesnei auditorijai, Sventickas vis įterpia trumpučių paaiškinimų, pvz., kokį rezonansą visuomenėje 1988 m. turėjo ši medžiaga, – „sprogusios bombos įspūdį“ (50). Vis dėlto norintieji tuo įsitikinti, ieškantys gyvų įspūdžių susiduria su specifine, ne tik su Grinkevičiūtės asmeniu susijusia, problema – be palydimųjų straipsnių, tokių kaip minėti Justino Marcinkevičiaus *Literatūroje ir mene* ar Viktorijos Daujotytės įvadas, duomenų apie Grinkevičiūtės liudijimo recepciją periodikoje reta. (Keista, kad Dalios Grinkevičiūtės kaip personalijos ir dabar nėra Lietuvos nacionalinės bibliotekos duomenų bazėje.) „Šilalės artujuje“ į jos liudijimo fragmentų publikaciją reaguavo mokytojas iš Upynos Motiejus Martišius (XX a. 7-ame dešimtmetyje buvęs Grinkevičiūtės ir Sajos bendravimo laiškais tarpininkas), pavienės rašytojų nuomonės nusėdo užfiksuotos vos vienu kitu sakiniu prisiminimuose: Daujotytės užsirašyta apie Romualdą Granauską: „Dalios Grinkevičiūtės *Lietuviai prie Laptevų jūros* blokavo žvilgsnį“ (Daujotytė, 2017, 34); Valdemaras Kukulas yra karštai ginčijęs, jog *Lietuviai prie Laptevų jūros* yra literatūros kūrinys. Kai kam iš rašytojų atrodė, jog plūstantys tremtinių atsiminimai iškraipo literatūros lauko proporcijas. Todėl buvo be galo smalsu, kas apie tai bus užrašyta Sventicko. Turėjau didžiulį lūkestį, kad ši spraga bus bent kiek sumažinta, kad monografijoje bus praskleistas ošusių atgarsių poliariškumas ir literatūros istorijai svarbūs skaičių vertinimai, be kurių šiandien sunku įsivaizduoti šio kertinio atminties teksto reikšmę ir įtaką atgimstančios tautos nacionalinei savimonei, kurias tenka restauruoti iš tokių trupinių kaip šis:

Rašytojas Petras Dirgėla 1989 m. lapkritį rašė: „Iš Sibiro, iš Laptevų jūros plikųjų salų, iš visų buvusių gulagų lietuviai veža namo tremtinių – tėvų, motinų, sūnelių, dukrelių – palaikus. Tai svarbiausia, kas dabar vyksta Lietuvoje. Tai pirmas tautos politikos veiksmas“ (Cituojuama pagal Vaitkevičienė, 2019, 14).

Prieš pereinant prie Grinkevičiūtės kūrybos literatūrinės vertės aptarimo dar kartą svarbu stabtelėti ties politiniu jos liudijimo svoriu. Dažnai cituojami chrestomatiniai jos sakiniai –

Man labai lengva kvėpuoti nuo minties, kad aš, kiek leido mano jėgos, protas, sugebėjimai, pastačiau šioki toki paminklą Šiaurės aukoms, pasaulis sužinojo apie tūkstančius bevardžių kankinių broliškuose lediniuose kapuose. To nebegalima nei sunaikinti, nei ištrinti. Tai istorija. Tai paminklas ir mano tėvams.

– tebėra kietas argumentas ir geopolitinėse, ir biopolitinėse diskusijose kalbant apie šiuolaikinį išorinės galios ir žmogaus gyvasties susidūrimą, gilų etinį konfliktą, išstinkantį pasikėsinus į individui priklausantį ir jo socialinį statusą reglamentuojantį vietos (žemės) ir gyvybės ryšį. Grinkevičiūtės atsiminimuose probėgšmiai užfiksuota Lietuvos Respublikos žlugimo istorija bei jai lojalių piliečių beteisiškumo, įsigalėjusio dėl svetimos valstybės režimo pritaiktų sankcijų, t. y. tremties būklės įtvirtinimo, istorijos šiuolaikiniams teoriniams biopolitikos postulatams pasitarnautų kaip įdomus ir komplikotas pavyzdys, apie kurį truputį vėliau. Faktas, jog Grinkevičiūtės liudijimas iki šiol tėra išleistas tik leidyklos „Бичик“ lėšomis Jakutijoje, o ne kitur Rusijoje³, rodo, kad jos atskleista tiesa šiame regione tebetraktuojama kaip politiškai pavojinga. 2013 m. rudenį Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Šiuolaikinės literatūros skyriuje, svečiavosi žurnalo *Иностранная литература* rengėjai, konsultavęsi, ką iš lietuvių autorių kūrybos reikėtų įtraukti į Lietuvos literatūrai skiriamą žurnalo numerį. Jūratės Sprindytės pratarinėje minimi „didžiulį rezonansą sukėl[ę]“ Grinkevičiūtės „prisiminimai apie tremtį“ (Сприндите, 2015, 4) žurnalo skaitytojų taip ir nepasiekė – nebuvo publikuoti, nors už juos vieningai balsuota posėdyje. Kad skleidžiama tiesa tikrai buvo nepageidaujama, signalizavo ir 2005 m. Vladimiro Putino administracijos sprendimas atšaukti Jakutsko mero brolijai „Lapteviečiai“ išduotą leidimą pastatyti paminklą Šiaurės aukoms Jakutsko miesto aikštėje (su įrašais lietuvių, jakutų, anglų ir rusų kalbomis).

Grįžtu prie biopolitinio aspekto. Kai, skaitydama, kaip autorius pristato pirmojo atsiminimų varianto parašymo aplinkybes (rašyta pabėgus iš tremties, slau-

3 Dalios Grinkevičiūtės atsiminimų fragmentai rusų kalba publikuoti šiuose Jakutijoje išleistuose leidiniuose: *Литовцы у Ледовитого океана*, Бичик, 1995 (перевод Э. Кактынь), *Страницы пережитого* (К 60-летию депортации литовского народа), Бичик, 2001.

gant mirštančią motiną) ir jaunos rašančiosios dvasios būseną, neradau paralelės su Antigone, Sajos Grinkevičiūtei suteiktu Antikos tragedijos veikėjos vardu, netgi apsidžiaugiau, kad Sventickas yra tvirtai apsisprendęs remtis savo paties įspūdžiais, o ne skrupulingai atpasakoti kiekvieną interpretacinį šio reikšmingo lietuvių kultūros teksto poslinkį. Vis dėlto, mąstant apie Grinkevičiūtės poelgį, Antigoną, žvusių artimųjų gedėtoja ir archetipinių paprotinių teisių reiškėja, yra neapeinama figūra. Kaip ir Antigoną, Grinkevičiūtė pakluso nerašytam įstatymui – priesakui liudyti, prilygstančiam simboliniam aukų laidojimui, priėmė etinį sprendimą, kuris ją pačią uždarė nesaugioje biopolitikos erdvėje tarp dviejų mirčių – tų, kurias ji savo pasakojimu liudija, ir liudijimo aktu prisiimamos socialinės mirties pačiai sau (verta priminti, jog Grinkevičiūtė, Sajai ją pavadinus Lietuvos Antigone, atsakiusi: „O, tokių kaip aš Sovietų sąjungoje buvo daug“⁴). Grinkevičiūtė pasmerkė save aukos statusui, tačiau valstybės (SSRS!) galios sistemoje jos auka neturėjo jokios – simbolinės nei sakralinės – vertės. Štai čia keliais sakiniais reikia priminti įtakingą šiuolaikinės humanistikos veikalą – Giorgio Agambeno studiją *Homo sacer: suvereni galia ir nuogas gyvenimas* (Agamben, 2016), kuriame išskyrimo iš bendruomenės būklė, t. y. tremtis, analizuojama remiantis politine teologija ir teise, o uždraudimo principas (*bando* (italų k. „draudžiu“) yra etimologiškai susijęs su žodžiu *banditas*), apimantis subjekto atsiejimą nuo vietos, komentuojamas iš šiuolaikinių totalitarizmo ir biopolitikos perspektyvų. Tremtis ir naikinimas biopolitiniu reiškiniu tampa dėl individo teisių atėmimo, išvietinimo ir žmogaus biologinės egzistencijos pavertimo politinių manipuliacijų objektu – tai su kaupu randame aprašyta Grinkevičiūtės, kuri, kaip ir Antigoną, „išsižad[ėjo] bet kokios moteriškos tapatybės (santuokos, šeimos, vaikų)“ (Žukauskaitė, 2005, 19) – į šį aspektą monografijoje dėmesį atkreipia ir Sventickas. Vis dėlto aiškesnės politinės jos liudijimo svarbos akcentavimo Sventicko monografijoje pritrūksta⁵.

4 Justino Lingio 2022 m. filmo „Daktarė Dalia Grinkevičiūtė“ epizodas, 28 min.

5 Neatpažintą politinį Grinkevičiūtės liudijimo reikšmingumą galėtume išvelgti ir komplikuotos jo tarptautinės sklaidos atvejais. Varganą leidybos agentūrų susidomėjimą Frankfurto knygų mugėi išleistu Izoldos Geniušienės vertimu į anglų kalbą *A Stolen Youth, a Stolen Homeland* (2002) mini ir autorius (56); minėtina ir kiek kamufliažinė į vakariečius skaitytojus orientuota strategija – pavadinime iškelti neprilygstamą šiaurės gamtos grožį, kaip padaryta leidžiant Grinkevičiūtės prisiminimus vokiečių kalba (*Aber der Himmel – grandios*, vertė Vytenė Saunoriūtė-Muschik, 2014). Sventickas daro išvadą, jog įspūdingą vertimų į kitas kalbas pagausėjimą po 2014 m. bus lėmę keletas faktorių – vertėjų, kaip knygos agentų, pastangos, Lietuvos kultūros instituto vertimų programa, asmenišką Vytenės Muschik

Agambenas tremtinio būklę visų pirma apibrėžia kaip socialinių ryšių suardymą ir kovą dėl vietos; dėl savo socialinio reikšmingumo rizikuojama netgi gyvybe, tokiai kovai pasišvenčiama. Sventicko cituojama Grinkevičiūtės pokalbio su Sacharovu frazė „Andrejau Dmitrijevičiaū! Jeigu jums kokiam nors svarbiam reikalui prisireiks žmogaus gyvybės, aš pasiruošusi, pašaukite mane...“ (76, cituojama iš Šulskytė, 2010, 147) atrodo kaip pavyzdys iš teorinio ir analitinio Agambeno veikalo *Homo sacer*. Grinkevičiūtė yra ne tik kovotoja, kaip Sventickas pabrėžia, ne tik „ugnis maiše“, kaip ją mato Daujotytė, ji pasiryžusi kovoti iki galo – ir pasiaukoti. Nesutaikomas etinis konfliktas yra varomoji jėga, ir spontaniškas Sajos sušukimas „Lietuvos Antigonė“ prisimintinas ne kaip istorijos blizgutis, o kaip ši konfliktą tiksliai apibūdinanti archetipų (iš)raiška, tragedijoje atskleista dar Sofoklio.

Pereikime prie palyginimų, prie konteksto, kurį pasitelkęs Sventickas atskleidžia Grinkevičiūtės savitumą. Ne mažiau nei į paties teksto savybes knygoje gilinamasi į Grinkevičiūtės charakterį (kovinga, principinga, ryžtinga), jos gyvenimo kelią. Šios keleriopos žvalgomos perspektyvos tai susiglaudžia, tai vėl išsiskiria – šitaip steigiama jos kaip reikšmingos lietuvių kultūros asmenybės svarba – nelinijškai, tačiau pakankamai aiškiai perteikiant gyvenimo vingius, mėginant įminti iki šiol neišaiškintus poelgių stimulus (kas galėjo įvykti per įkalinimo vietų etapus varomai merginai, moteriai, kad jos gyvenime didžiausia siekiamybe liko tik veržimasis paliudyti?), motyvuoti jos „tiesos sakymą su beatodairiška drąsa“ (85).

Kad numanomam jaunesniam adresatui būtų paprasčiau įsivaizduoti, Sventickas leidžiasi į raiškius kraštutinius: primindamas pirmojo atsiminimų teksto parašymo laiką (1949–1951 m.) pateikia sąrašą tuo metu Lietuvoje išleistų knygų pavadinimų – „rašytojų, sovietmečio mėsmalėse pasirinkusių išlikimo strategiją, lankstumą, didesnę ar mažesnę prisitaikymą“ (80), o greta – išėivijoje sukurtus kūrinius, pamini ir vertingiausius kitų Laptevų jūros išbandymus patyrusiųjų atsiminimus. Įdomu skaityti apie ne tokius įprastus Grinkevičiūtės

pastangos (63). Tačiau ar iki šiol taip ir nepralaužta leidyba Rusijoje, kaip ir atsakymas Jakutske leisti statyti paminklą tremtiniais iš Lietuvos, nerodo, jog sunkesnė ir strategiškai svarbesnė misijos dalis buvo/yra Grinkevičiūtės liudijimo sklaida būtent Rusijoje ir Rytų Europoje. Išaugęs vertimų skaičius po 2014 m., iš dabarties geopolitinių pozicijų žvelgiant, šią prielaidą patvirtina, o autoriaus pastaba, jog brolijos „Lapteviečiai“ pastangomis išleisti *Lietuviai Arktyje* leidimai rusų, anglų, prancūzų kalbomis „[tai vis] buvo politinė šviečiamoji veikla“ (68), lyg ir skatina jų svarba abejoti.

liudijimo gretinimus – ne tik su Balio Sruogos *Dievų mišku*, bet ir su Antano Škėmos apysaka *Saulėtos dienos*, pjese *Pabudimas*, ne tik su Annos Frank *Dienoraščiu*, bet ir su Albero Kamiu *Maru*, vertingas Sventicko skatinimas apmąstyti, „[k]as ištinka žmogų, kai jis mato žmonijos nuprotėjimo, neįtikėtinų žiaurumų apraiškas ir yra įtraukiamas į veiksmą, – ši problema suartina mūsų sąmonėje B. Sruogą, A. Škėmą, D. Grinkevičiūtę“ (117).

Sventickas plačiau aptaria prozos ir fakto literatūros skirtį, atkreipia dėmesį į stilistines paraleles, o, svarstydamas apie dažniausiai lyginamus Sruogos romaną *Dievų miškas* ir Grinkevičiūtės pasakojimą, išsako tvirtą argumentą apie lakoniško, tikroviško jos kūrinio pranašumą:

Mįslingas, nuodugnios psichologinės analizės reikalaujantis tai reiškiny. Ironizavimai ir groteskai savaip slopina šiurpą keliančių veiksmų išpūdį. Autobiografiškieji autoriai tokiu būdu tarytum gelbsti patys save. Kitaip sunku būtų suprasti, kodėl jie nekalba vien pasibaisėjimo, neigimo, kaltinimo balsu (96).

Čia dar galima būtų priminti Aleksandro Solženycino *Gulago archipelagą* persmelkusią ironiją, ilgainiui tekstą paverčiančią nuobodžia stilistinių pasikartojimų virtine ir žymiai sumenkinančią skaitytojo reagavimo galimybę, sukrečiančių epizodų atradimo ir išgyvenimo galimybę. Apie Grinkevičiūtės pasakojimo tikroviškumą Sventickas rašo: „vyrauja objektyvistiškas skalsus pasakojimas. Pasibaisėtinų realijų perteikimas tokiu būdu, kad ir kaip netikėta, daro didelį įspūdį“ (99), kelis sykį grįžta prie klausimo, kas šiame tekste nusveria – kūryba ar liudijimas?

Glausti pastebėjimai, disciplinuotas, pernelyg neišsišakojantis dėstymas, aiškūs teminiai pjūviai Sventicko tyrimui pelno sklandžiai parašyto teksto įvertinimą. Kita tokio glaudinimo pasekmė – tai, kad autorius neproblemina Grinkevičiūtės įtraukimo į lietuvių literatūros kanoną klausimų, nesileidžia į svarstymus dėl jos pristatymo vadovėliuose, nepristato, kaip įprasta akademinuose straipsniuose, kitų tyrėjų įdirbio, neįsitraukia į teorinį tremties ir totalitarizmų nusi-kaltimų žmogiškumui diskursą. Šios monografijos tikslai yra kiti – visų pirma, parodyti Dalios Grinkevičiūtės asmenybės unikalumą, praskleisti jos likimo ir talento mįsles, sunkią dalią ir pasirinktą priedermę liudyti, paaiškinti skaitytojui, kodėl „būta asmenybių, iš kūrybos pasaulio taip pat, kurių reikšmė dėl visokių aplinkybių nebuvo suvokta“ (152). Sventickas subtiliai užsimena ne tik apie

mąstomą pačios Grinkevičiūtės, bet ir apie tautos pažeistumą („Į Lietuvą taip troškusieji grįžti tremtiniai („Kokia Tu graži, Tėvyne mano, Lietuva!“) džiaugėsi vėl išvydę gimtą kraštą, bet savo tautą rado pažeistą. Ir patys ilgai gyveno kaip ypač pažeisti“, 20). O pateikdamas išsamų bibliografinį Grinkevičiūtės liudijimų vertimų į kitas kalbas sąrašą ir įsigilinęs, kokie epitekstai, pratarmės lydėjo vertimų leidimus, Sventickas iš kultūros istorijos taško parodo anaip tol ne lokalinį šio tremties literatūros kūrinio, ne vien liudijimo, reikšmingumą.

Kodėl šią recenziją pavadinau „Dalis Dalios“? Visų pirma dėl to, kad Grinkevičiūtės liudijimui, kaip lietuvių kultūros tekstui, iškelti ir suvokti prirėkė ne vieno žmogaus pastangų, dažnai aprėpusių tik dalį šio sudėtingo fenomeno, todėl toks reikalingas yra jo recepcijos tyrimas; iš dalies – ir dėl Sventicko išvados, kad gilesnių Grinkevičiūtės palikimo tyrinėjimų turėtų imtis kvalifikuoti tekstologai. „Dalis Dalios“ priklauso ir nuo kiekvieno iš mūsų – pavyzdžiu galėtų būti vienas iš žurnalo *Sietynas* leidėjų Virginijus Gasiliūnas (1988 m. *Sietyne* buvo publikuota Grinkevičiūtės atsiminimų), 2021 m. iš GULAG'o istorijos muziejaus Maskvoje gavęs žinių apie legendinį daktarą Lazarį Samodurą (Gasiliūnas, 2021), 1943 m. žiemą išgelbėjusį nuo mirties Trofimovsko salos tremtinius, – tai dar vienas dokumentinės Grinkevičiūtės liudijimo prigimties patvirtinimas.

Grinkevičiūtės palikimas atveria neįmanomų nuslėpti prieštaravimų, aštrių ir smailių kaip jai dedikuotos Elenos Gaputytės instaliacijos „Susitaikymas/Reconciliation“ formas. Kad neliktų nepaminėti naujaisi interpretaciniai meninių tyrimų lauko pokyčiai, maga dar kartą priminti Grinkevičiūtei skirtą parodą „Kambariai. Įveikti atstumai“, kurios patyriminė rengimo koncepcija, regis, bus išplovusi (ar bent stipriai redukavusi) istorinį Grinkevičiūtės pasakojimo reikšmingumą, kuriam monografijoje toks atidus yra Sventickas. Natalija Arlauskaitė recenzijoje apie parodą rašė:

Dydžių, faktūrų, optikos ir juslių kaitaliojimas primena, kad tokio taško, iš kurio mums gali atsiverti vientisas, tolydus praeities vaizdas, nėra. Kad santykis su ja – pastangų, tekstų, kultūrinių technologijų ir medių konfiguracija, reikalaujanti netrivialios navigacijos ir suvokimo registrų perjungimo. Kad tai nutolimo, nuokrypių ir priartėjimų choreografija, kurios centre – tęstinis įsipareigojimas nenusukti akių (Arlauskaitė, 2022).

Nenuleisti akių net nuo nepatogių klausimų – tai ir yra mūsų dalis Dalios.

LITERATŪRA:

- Agamben Giorgio 2016. *Homo sacer: suvereni galia ir nuogas gyvenimas*, iš italų kalbos vertė Saulius Jurga, Vilnius: Kitos knygos.
- Arlauskaitė Natalija 2022. „Viskas didinga‘: žiūrėti ir matyti“: Paroda „Dalia Grinkevičiūtė (1927–1987). Kambariai / Įveikti atstumai“ Maironio lietuvių literatūros muziejuje, *7 meno dienos*, 2022 06 24.
- Baliutavičienė Dalia Kotryna 2017. *Dalia*, Kaunas: Naujasis lankas.
- Daujotytė Viktorija 1997. „Ugnis maiše“, in: Dalia Grinkevičiūtė, *Lietuviai prie Laptevų jūros: Atsiminimai, miniatiūros, laiškai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Daujotytė Viktorija 2017. *Granai: įtrūkstanti tikrovė: mąstymo apie Romualdą Granauską punktyrai, įrašai*, Vilnius: Odilė.
- Gasiliūnas Virginijus 2021. (1271) „Visiškai tarp kitko: duomenys Dalios Grinkevičiūtės atsiminimų galimai išnašai“, prieiga internete: <http://virginijusg.blogspot.com/2021/07/> [žiūrėta 2022 05 09]
- Šulskytė Aldona 2010. *Dangus niekada nėra tuščias*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Vaitkevičienė Daiva 2019. „Neduok, Dieve, svetur kaulus padėti‘: Sibiro tremtinių palaikų sugrąžinimas į Tėvynę“, *Būdas*, Nr. 5.
- Venclova Tomas 1988. „Apie viešumą ir pusiau viešumą“, laikraščio *Draugas* priedas „Mokslas, menas, literatūra“, 1988 07 16.
- Žukauskaitė Audronė 2005. „Biopolitika: Antigonės ieškinys“, *Darbai ir dienos*, Nr. 41.
- Сприндите Юрате 2015. „Вызовы постцензурной свободы“, *Иностранная литература*, No. 3 (специальный номер „Литва: Рассеяние и собрание“).